

Svein Hammer

FOUCAULT OG DEN NORSKE BARNEHAGEN

Introduksjon til Michel Foucaults
analytiske univers

FAGBOKFORLAGET

FOUCAULT OG DEN NORSKE BARNEHAGEN

Svein Hammer

FOUCAULT OG DEN NORSKE BARNEHAGEN

Introduksjon til Michel Foucaults
analytiske univers

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2019 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

1. utgave 2017 / 1. opplag 2017

ISBN: 978-82-450-2835-5
ISBN (trykt): 978-82-450-1973-5

Tilrettelagt for e-bok: John Grieg, Bergen

Forsidedesign ved forlaget
Forsidebilde © NTB scanpix / Raymond Depardon / Magnum Photos
Forfatterbilde: Bjørn-Erik Langvand

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00 Faks: 55 38 88 01
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

Forord

Denne boka dediseres til enhver som ønsker et redskap til kritisk problematisering av den virkeligheten vi lever i, uavhengig av hvilket samfunnsfelt en ønsker å belyse.

Bokas forhistorie strekker seg tilbake til 1995. Hovedoppgaven i sosiologi var omtrent ferdig, men innleveringen ble utsatt, slik at jeg kunne delta på sommeruniversitetet i Essex, England. At jeg valgte kursene i diskursteori og diskursanalyse, var litt tilfeldig. Det skulle bli et vendepunkt. Jeg fikk smaken på en annerledes måte å tenke på, og ble dermed del av arbeidet med å innføre diskursanalysen i norsk samfunnsforskning.

Denne varme sommeren ble jeg introdusert for blant andre Saussure, Wittgenstein, Gramsci, Barthes, Lyotard, Derrida, Laclau og Mouffe. Michel Foucault var én i mengden, og flere av de øvrige tenkerne virket mer spennende. Med tiden var det likevel han som skulle bli mitt viktigste akademiske referansepunkt.

Rundt 1998/99 ble jeg utfordret av Håkon Leiulfsrud (Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU) til å forelese på masteremnet i sosiologisk teori, et incitament til å systematisere min kunnskap om Foucault. Den fire timer lange forelesningen holdes fortsatt, og har vært avgjørende for veien fram til denne boka.

Tross dette var det først gjennom mitt treårige post doc-prosjekt (fra 2005 og framover) jeg inntok en tydelig foucauldiansk analyseposisjon. Alt på den tiden begynte jeg å utvikle rammeverket til en mulig fagbiografi, et prosjekt jeg jevnlig kom tilbake til, men ikke fikk fullført.

Høsten 2013 ble jeg tilbudt et vikariat ved Dronning Mauds Minne, med fagansvar i samfunnsfag, organisasjon og ledelse på barnehagelærerutdanningen,

samt forelesninger og gruppeveiledning på styrerutdanningen i Midt-Norge. Her fant jeg større rom enn forventet til å forelese over Foucault, med veldig gode tilbakemeldinger fra kollegaer og studenter.

Dette forløste en kreativ idé. Jeg ville fullføre introduksjonen til Foucaults forfatterskap, med barnehagen som empirisk case – og gjennom dette også skape en belysning av barnehagefeltet, slik det framstår via de foucauldianske begrepene.

Boka er formet ved at jeg veksler mellom rendyrket Foucault-framstilling og momenter fra det empiriske feltet. Dette bør gi den en bred bruksverdi, ikke bare for de som har faglig-politisk interesse for barnehagen, men også for fagfolk knyttet til andre velferds- og profesjonsfelt, som sosialt arbeid, helse, skole og utdanning, samt for samfunnsforskere mer allment.

Trondheim, januar 2017

Svein Hammer

Innholdsfortegnelse

1	
En guide til Foucaults landskap	11
Problematisering og framgangsmåte	13
Kvalitet i Foucault-perspektiv.....	15
Viten, makt, subjektivitet.....	19
Klinikkens fødsel og det faglige blikket.....	20
Bokas struktur.....	22
 DEL A	
GRUNNMUREN OG RAMMEVERKET	25
 2	
Barnehagen som problemfelt	27
Samtidens brytninger og problematikker	28
Fra nåtid til fortid	34
Barnehagens tidlige historie.....	34
Sosialdemokratiets storhetstid.....	37
Barnehagens gjennombrudd	40
Barnehagen i det fleksible samfunnet.....	42
Avrunding.....	45
 3	
Michel Foucault – bok for bok	47
Galskapens historie (1961)	48
Klinikkens fødsel (1963)	51
Tingenes orden (1966).....	55
Overvåkning og straff (1975).....	60
Viljen til viten (1976).....	67
Governmentality-forelesningene (1978 og 1979).....	72
To bøker om selvforming og selvforvaltning (1984).....	80
<i>Bruken av nytelsene</i>	82
<i>Omsorgen for seg selv</i>	84
Avrunding.....	87

DEL B

KUNNSKAPSMØTER MELLOM FOUCAULT OG BARNEHAGEFELTET	89
---	----

4

Diskurser og diskursanalyse	91
Innledende begrepsavklaring	92
Diskurs som «formativ strømning»	94
Utsagnsanalysen	97
Arkivanalysen	101
Barnehagen som vitensfelt (del 1)	105
Vitensanalysen	106
Diskursens orden	108
Barnehagens orden	113
Diskursanalysens prinsipper og strategier	115
Diskursen og barnehagen	118

5

Makt/viten og analyse av dispositiver	121
Velferdsstat og profesjoner	123
Maktanalysens kjennetegn	125
Barnehagen som vitensfelt (del 2)	130
Makt/viten-analysen	132
Dispositivanalysen	137
Makt og motmakt	140
Barnehagen og makt/viten-matrisen	143

6

Styring og ledelse som organiserende prinsipp	147
Styring som begrep og perspektiv	148
Barnehagen i velferdsstaten	151
Styringskunstens framkomst	153
Barnehagen i governmentality-feltet	156
Liberal styringskunst	158
Barnehagens styrings- og ledelsespraksiser	160
Nyliberal styringsteknologi	164
Kvalitets- og resultatstyring i barnehagefeltet	167

7

Danning, selvforming og selvets teknologier	173
Viten, makt og subjektivitet.....	175
Subjektivering i barnehagen (del 1)	177
Selvets teknologier	180
Subjektivering i barnehagen (del 2)	182
Bekjennelsen som selvets kilde	187
Fra selvforvaltning til selvets politikk.....	188
Barnehagen som dannelsingsfelt	191
 Litteratur	 195

En guide til Foucaults landskap

I et intervju mot slutten av sitt liv forteller Michel Foucault (1997:254) om prosessen med å skrive det som ble hans nest siste bok, *Bruken av nytelsene*.¹ Tanken var å videreføre seksualitetens historie, åtte år etter at bind 1 ble publisert. Samtidig ville han introdusere en ny tematikk, «selvets teknikker», som etter hvert engasjerte han mer enn seksualiteten. Han forsøkte med andre ord å skrive ei bok som forente to ulike tema. Det første utkastet ble dårlig, for han endte med å skrive bare om seksualitet. Neste utkast havnet i motsatt grøft, for det handlet kun om teknikker for selvforming. Han ble dermed nødt til å skrive gjennom for tredje gang, i et forsøk på å skape likevekt mellom det ene og det andre.

Boka du nå holder i hånden, har møtt lignende utfordringer. Nå var det ikke min intensjon å oppnå likevekt mellom Foucault og den norske barnehagen. Formålet er å gi en introduksjon til Foucaults forfatterskap, der momenter fra barnehagen anvendes i den grad de kan illustrere hans tenkning, begreper og perspektiver. Det er med andre ord en ubalanse her, ved at hovedvekten legges på det ene og ikke det andre. Helt ensidig er det likevel ikke. Ved å plassere utvalgte eksempler i et foucauldiansk rammeverk belyses og framtrer barnehagens virkelighet med nye nyanser. Om vi ser dette som et indirekte bidrag til fortolkning og analyse av det empiriske feltet, utjevnes balansen mellom bokas elementer noe.

1 I teksten bruker jeg konsekvent norske titler på Foucaults bøker, også der referansene er til engelske utgaver. Dette gjelder bl.a. *Bruken av nytelsene* (norsk utgave finnes på Exil forlag), der jeg refererer til *The Use of Pleasure* (Foucault 1990).

La oss starte med kjernen. Michel Foucault (1926–1984) var en av det forrige århundrets fremste tenkere. Han publiserte sin første bok i 1954, disputerte i 1961, ble intellektuell kjendis, og formet banebrytende tanker om galskap og medisin, om det moderne mennesket, om disiplinær makt, seksualitet og befolkningsregulering, om styring og selvforming. Han ble med tiden den mest siterte i humanvitenskapene, nyskapende og evig kontroversiell som han var. En god del av hans brukere og enda flere av hans kritikere misforstår, feiltolker eller overtolker hans prosjekt, kanskje fordi de ikke helt klarer å forstå at arbeidene hans var en blanding av engasjerte intervensjoner og utkast til samtdiagnoser, snarere enn avsluttede verk med konsistente teorier og entydige konklusjoner.

Hva kan Foucault fortelle oss om den norske barnehagen? Et mulig svar er «ingen ting». Hans prosjekt handlet om andre tema, framstilt gjennom store idéhistoriske sveip snarere enn institusjonelle nåtidsanalyser. Men gjennom sine bøker, artikler og forelesninger åpnet han for en kritisk forståelse av hele den moderne samfunnsformasjonen, en virkelighet der også barnehagen har funnet sin form. Distinkt bruk av Foucaults redskapskiste kan derfor åpne også barnehagevirkeligheten (og dermed hele det moderne velferdssamfunnet) for kritisk refleksjon.

Fra motsatt synsvinkel kan vi spørre: Er det mulig å la barnehagen fungere som et prisme for økt forståelse av Foucaults prosjekt? Kanskje ikke barnehagen i alle dens aspekter, feltet rommer tross alt mye ulikt. De aspektene ved virkeligheten som Foucault favner med begreper som diskurser, makt/viten, dispositiv, teknologi, styring, subjektivering og selvforming, er likevel virksomme både i og rundt barnehagens praksisfelt. Det faktum at barnehagen de senere årene har vært preget av økende brytning om både innhold, retning og metodebruk, bidrar til at det foucauldianske blikket oppleves som relevant og viktig. Gitt dette bør hans begreper, og de analytiske implikasjonene av dem, kunne tydeliggjøres og konkretiseres med eksempler herfra.

Selv om boka er en introduksjon til Michel Foucault, kan den med andre ord leses på flere nivåer. Leseren kan velge å betrakte de konkrete eksemplene som kilde til belysning av barnehagen, eventuelt heve blikket og lese barnehagestoffet som en case av relevans for alle samfunnets velferds- og profesjonsfelt. Den som klarer å lese på ulike nivåer, vil få mye analytisk innsikt ut av lesningen.

Problematisering og framgangsmåte

Blant de refleksjonene Michel Foucault ga over sitt prosjekt, finner vi en interessant kobling til Immanuel Kants lille tekst «Hva er opplysning?». Foucault (1991:33, 1998:449) sier at Kant her gir stemme til en ny måte å tenke på. Framfor filosofiens evige forsøk på å si hva mennesket og verden *er* i sin allmennhet, møter vi et blikk som rettes mot her og nå, mot det øyeblikket vi befinner oss i. Det å skape samtidsdiagnoser blir dermed viktig, diagnoser der samtiden betraktes som noe annet enn både det som var, og det som kommer.

Denne måten å tenke på åpner for en konkret og praktisk kritikk, koblet til hva vi kan vite, og hva som kan gjøres (Foucault 1991:45 f.). Hvilke hendelser har ledet fram til det vi med selvfølgelighet gjør, sier og tenker, og finnes det åpninger for å handle, snakke og tenke annerledes? Her kan vi legge til grunn at flere alternative overskridelser sannsynligvis vil være mulig.

Foucaults drivkraft kan beskrives som et praktisk-filosofisk, engasjert forhold til verden vi lever i. Han legger til grunn at alt potensielt kan være farlig, og at alt derfor må kunne møtes med kritikk – inklusive kritikken, ettersom også den vil romme muligheten for at uheldige løsninger presses gjennom (Foucault 1997:256). Analysens startpunkt kan for eksempel være etablerte løsninger på konkrete problemer, der vi legger til grunn at enhver anordning kunne vært annerledes, og derfor også kan bli annerledes. Barneheten kan betraktes med et slikt blikk, et element innenfor en løsningsstrategi, koblet til et problemfelt og dets mulighetsrom, der flertydige prosesser og koblinger har ledet fram til dagens virkelighet. Analysens tema er med andre ord ikke løsningene i seg selv, men å belyse hva slags former for *problematikk* som lå til grunn for arbeidet med å skape disse. Slik kommer vi i berøring med den bevegelige sokkelen som våre praksiser hviler på, hvilket samtidig kan ha den effekt at analysen bidrar til å åpne for nye runder med *problematisering* (jf. Foucault 1997:111–118).

Gitt dette kan vi lese Foucaults tekster som empirisk-analytiske intervensjoner. De preges av en form for problemdrevet teoretisering, men søker aldri mot noen endelig teori eller et ferdiglaget begrepssett. Tilsvarende rommer de selvsagt visse framgangsmåter, men disse fungerer ofte som grep utviklet der og da, som hjelpemidler tilpasset problemfeltet. Dette betyr at det å begripe Foucault *ikke* kan reduseres til det å lære en teori eller et fast begrepssett, og heller *ikke* om å utøve en systematisk metode. Derimot handler det om å forstå en viss måte

å tenke på, en måte å formulere spørsmål og søke svar på, slik at vi blir i stand til å utøve en særpreget, men likevel fleksibel analysestrategi.

Gjennom de to første kapitlene av boka *Foucaults begreper* drøfter Knut Ove Eliassen (2016) begrepsdannelsens plass i den foucauldianske analysen. I barnehagefeltet kan vi peke på begreper som *barn*, *barndom*, *danning*, *lek*, *omsorg*, *læring*. Hvert enkelt av disse begrepene kan antas å ha blitt etablert i relasjon til arbeidet med løsninger på opplevde problematikker. Gjennom hvert begrep vil åpne, flertydige og bevegelige aspekter ved verden omgjøres til noe mer entydig og håndgripelig. Et typisk spørsmål innenfor vitenskapen er om de begrepene som brukes, er empirisk fundert og korrekt definert. Foucault er derimot mer fokusert på hvordan ulike begreper er blitt etablert, i samspill med andre begreper – og hvordan de gjennom sin eksistens bidrar til å forme hva virkeligheten er for oss. Denne boka vil dermed ikke handle om hva for eksempel *danning* egentlig er, men hvilke formende prosesser begrepet både er skapt gjennom og bidrar til å opprettholde. Fra et foucauldiansk utkikkspunkt kan vi anta at ethvert begrep oppstår innenfor visse historiske praksiser, etablerer visse bånd mellom ord og ting, og former vår måte å være i verden på.

Samtidig som Foucault belyser virksomme begreper, bidrar han til begrepsdannelse. Etter hvert som forfatterskapet vokste i omfang og bredde, ble begrepssettet både omfattende og mangetydig. Vi kan nevne *arkeologi*, *episteme*, *diskurs*, *utsagn*, *arkiv*, *normalisering*, *viten*, *makt*, *dispositiv*, *genealogi*, *disiplinering*, *befolkningsregulering*, *biopolitikk*, *styring*, *sannhetsregime*, *subjektivering* og *selvets teknologier*. Noen av disse er navn på analysestrategier. Andre er overgripende anslag av hva analysen handler om. Noen er skapt for å avgrense og (be)gripe analysens innhold. Atter andre er neologismer som åpner fenomenet som undersøkes for kritisk refleksjon og eventuelt overskridelse. Slik vil begrepene ikke bare beskrive, men også trenge inn i feltet, og kanskje endre hvordan det fungerer. De begrepene Foucault utvikler, er med andre ord i markant grad koblet til de problemfeltene han undersøker og de problematiseringene han forløser gjennom sine analyser.

Dette representerer en utfordring for enhver introduksjon til Michel Foucaults analytiske univers. Begrepene må gjøres forståelige, samtidig som leseren bør erkjenne at de er plastiske, formet som del av en konkret analyse, preget av samspillet med andre begreper. Den som tar inn over seg dette poenget, vil bli vaksinert mot lysten til å gjøre ett begrep til en selvforklarende formel som kan

forklare omtrent hva som helst. En slik snarvei kan være fristende, men det vil være et fullstendig brudd med Foucaults framgangsmåte.

Som nevnt i forordet startet min reise med diskursanalysen. Det tok litt tid før jeg fullt ut ble i stand til å erkjenne at ordet *diskurs* ikke er det samme begrepet for Michel Foucault som for Jürgen Habermas, Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, Norman Fairclough eller Mikhail Bakhtin (for å nevne noen kjente navn). Denne innsikten var viktig fordi den gjorde det åpenbart for meg at framfor å forbli innenfor rammen av ett begrep, burde jeg ta reisen videre inn i begrepsøkonomien som helhet. Gradvis ble begrepene *makt/viten* og *governmentality* viktigere for meg. Slik ble jeg oppmerksom på de analytiske linjene som strekkes fra disiplin via biomakt og videre fram til liberalistiske former for styringskunst og selvstyring. Derfra ledet stien videre, til praksiser for selvforming og selvforvaltning.

Alt i alt kan Foucaults prosjekt beskrives som varierte ansatser til å belyse, utfordre og analysere det moderne samfunnets framkomst og konstitusjon, som oftest med blikket festet langt bakover i tid. Formuleringen «historier om nåtiden» angir en måte å lese hans verk på. Dette er viktig å være klar over for den som vil anvende hans tanker og perspektiver i studier av dagens samfunn. Mange har gjort dette, og denne boka gir et ytterligere bidrag til en slik anvendelse. Jeg legger imidlertid inn to markant råd: Den som vil gjøre en foucauldiansk analyse, bør skrive inn en tidshorisont, for slik å åpne for en diakron analyse av virkelighetens framkomst og tilblivelse (hvor langt bakover i tid en beveger seg, må vurderes, avhengig av tema og problemformulering). Og en bør alltid spørre seg selv i hvor stor grad Foucaults begreper favner det en studerer, hva som eventuelt ramler utenfor, og om det kan være nødvendig med begrepsforskynninger eller kanskje supplering med egne begreper.

Kvalitet i Foucault-perspektiv

For å ta noen flere skritt i retning av en forståelse av helheten i Foucaults forfatterskap kan vi forsøke oss på en tematisk oppvarming. Den som har god kjennskap til offentlig tjenesteproduksjon, vil vite at vår tid preges av en sterk vilje til å måle, evaluere, videreutvikle og sikre kvalitet (Hammer 2004, 2008). Dette gjelder også i barnehagefeltet. Etter en fase med vekt på hurtig utbygging og lavere pris har feltet gått gjennom *en kvalitativ vending* de siste 10–15 årene (jf. Kvistad og Søbstad 2005).

For de som jobber i feltet, blir det derfor viktig å operasjonalisere hva *kvalitet* er. En ser da gjerne for seg en substans eller egenskap, som kan vurderes mot objektive kriterier. Kvaliteten kan her kobles til både strukturer, prosesser, innhold og resultater. I barnehagen berører dette bygningen, organisasjonsmodellen, ledelsesprinsipper, rekrutteringen av ansatte, arbeidsformer og praksiser, samt det ytre styrings- og rapporteringssystemet med dets føringer, regler, standarder, indikatorer, målinger og evalueringer. Samtidig vil de fleste erkjenne at kvalitet ikke bare preges av faste systemer og harde fakta, men også av subjektive forventninger så vel som den tids- og stedsformede konteksten hver barnehage befinner seg innenfor.

I arbeid med kvaliteten møter vi en rekke systemer og metoder, ikke bare barnehagefaglige verktøy, men også kommersielt utviklede modeller, samt kvalitetsevalueringer fra både nasjonale og internasjonale organer. For eksempel har OECD oppfordret til mer bruk av standardiserte mål- og resultatindikatorer, understøttet av systematiske vurderings- og utviklingspraksiser. Slike anbefalinger overrasker ikke. Gjennom de siste tiårene har kvantifisering av kvalitet og økt vekt på resultatkvalitet vært påtagelig (jf. Hammer 2009, 2010). I barnehagen kan dette kobles til gradvis mer fokus på barns læring, samtidig som det kan etterspores samspill mellom kvalitetsmålinger og vekt på valgfrihet og konkurranse. At brukervalg basert på kvalitet vil gi incitamenter til kontinuerlig kvalitetsutvikling, har med årene fått økt gjennomslag.

Avsnittene ovenfor gir en rask skisse av et omfattende, komplekst felt, der det for tiden pågår viktige diskusjoner og brytninger. Dette gjør det velegnet som utgangspunkt for en problemorientert Foucault-analyse. Hva sies om kvalitet i barnehagen, hvordan sies det, gjennom hva slags begreper, koblet til hvilke tema? Hva regnes som kriterier på kvalitet, og hvordan vektas disse mot hverandre? Hvilken status tilskrives ulike vurderingsformer? Etableres viten om kvaliteten via refleksjon eller standardiserte indikatormålinger? Hvordan betraktes de utvalgte indikatorene, og hva slags systemer skrives de inn i? Hvordan balanseres det objektive mot det subjektive, og det standardiserte mot det situasjonspregede?

Gjennom slike spørsmål kommer vi i berøring med de praksisene der *viten om kvalitet* operasjonaliseres, utvinnes, fordeles og skrives inn i praksiser. For å belyse dette på foucauldiansk vis bør vi raskest mulig komme oss bort fra vårt nærsynte her-og-nå, og isteden vende blikket bakover i tid. Hvilke hendelser og koblinger har ledet fram til formasjonen barnehagefeltets kvalitetsarbeid utøves

gjennom? Finnes det åpninger for å si at dagens strukturer og systemer er formet gjennom midlertidige, kanskje tilfeldige koblinger? Spørsmål som dette setter parentes rundt aktørenes subjektive intensjoner og spørsmålet om hva kvalitet «egentlig er». Vi nøyer oss isteden med å spørre hvorvidt og eventuelt hvordan kvalitetsarbeidet har blitt formet innenfor en diakron, diskursiv formasjon, med effekter på hvordan vi betrakter og bearbeider virkeligheten.

Vi kommer tilbake til temaene diskurs og viten i kapittel 4 og 5. Der disse begrepene var sentrale for Foucault på 1960-tallet, utvidet han gjennom 1970-tallet perspektivet ved å skrive inn *makt* som viktig begrep. Her må vi holde tunga rett i munnen. Normalt tenker vi på makt som aktør A som evne til å få B til å gjøre noe han/hun ellers ikke ville gjort. Kanskje vi også tar med noe om de strukturene som gir A makt. At det eksisterer slike former for makt, aksepteres selvsagt av Foucault. Men hans fokus er likevel i større grad rettet mot hvordan et bevegelig spekter av strategier, praksiser, mekanismer, metoder, modeller, prosedyrer, løsningsstrategier og teknikker virker på hverandre, og slik produserer virkelighet.

Om vi går tilbake til barnehagen, kan vi for eksempel spørre hva slags aktiviteter, teknikker og prosedyrer som er koblet til kvalitetsutviklingen. Hvilke posisjoner er tilskrevet rett til å definere, måle og utvikle kvaliteten? Er det pedagogikk, sosiologi, psykologi, økonomi eller ledelseskunnskap som er tildelt mest tyngde her? Hvordan er balansen mellom teoretisk kvalitetsforståelse, administrative kvalitetsvurderinger, barnehagens egenforståelse og brukernes posisjon? Hva er på spill i relasjonene mellom departementet, fylkesmannen, kommunen, barnehagen, styreren, den pedagogiske lederen og de ansatte?

Et viktig poeng er at det for Foucault ikke er vesentlig hvem som har makt, men hvordan makten virker og har formende effekter. Dermed er vi tilbake til bunnlinjen; det foucauldianske spørsmålet er ikke hva virkeligheten *er*, men hvordan den *blir til*. For å belyse dette må vi bevege oss i retning av «maktens bevegelige sokkel», der vi kanskje kan spørre hvordan de ulike aktørene over tid samspiller/brytes mot hverandre, i sine forsøk på å avklare, bearbeide og utvikle kvaliteten. Hvordan har organiseringen av kvalitetsarbeidet vokst fram, via hvilke teknikker, metoder og strategier, med hvilke effekter?

Dermed har vi enda en gang fått fram en advarsel mot et statisk blikk på nåtiden. Analysen bør gjøres diakron. Det er maktens formende effekter vi er på jakt etter, og denne kan som sagt ikke fanges om vi kun har blikket på verden her og nå. Kunsten er derfor å stille alle de nevnte spørsmålene, men søke svar

på ulike punkt, gjerne med hovedforankring i faser preget av markante overganger – for slik å synliggjøre forskyvninger og transformasjoner. Hva er barnehagekvalitetens genealogi eller slektstre? Finner vi for eksempel overraskende koblinger, der faktorer som befant seg fjernt fra hverandre ble forent? Hvilke effekter hadde i så fall dette? Og relatert til alle disse spørsmålene møter vi det temaet som driver analysen framover: Hva slags problematikk er arbeidet med å skape viten om og bearbeide kvalitet relatert til? Hvordan etableres sammenhengen mellom de artikulerte problemene og distinkte løsningsstrategier? Ser vi åpninger her for å skape andre problematiseringer, som kan åpne for andre spørsmål enn de som stilles?

Vi utdyper maktens tema i kapittel 5, og delvis i kapittel 6. Men fortsatt gjenstår en viktig dimensjon. Mot slutten av sitt liv sa Foucault (1997:262) at hans tema fra start til mål hadde handlet om hvordan subjektet har blitt formet i det moderne samfunnet. Gjennom både de diskursive formasjonene og makt/viten-anordningene etableres subjektposisjoner som vi kan og gjerne må tre inn i. Et slikt perspektiv leder i retning av en analyse som virker total og lukket. Likevel finnes det rom for motstand i dette landskapet. Mest drastisk her er å desertere, si opp eller melde seg ut. Men det er også mulig å identifisere en mer proaktiv form, preget av viljen til ikke å la oss styre. Dette åpner for en analyse som ikke bare handler om hvordan kunnskapens kategorier og maktens teknikker *former oss*, men også hvordan vi *former oss selv*.

Om vi bringer temaet subjektivering inn i casen vår, kan vi spørre hvilke subjektposisjoner som etableres gjennom kvalitetsdiskursen. Hvordan preger dette de som befinner seg i barnehagefeltet? Hvem settes til å skape kvaliteten, og hva kreves av dem? Hvordan må en posisjonere seg for å kunne bidra til kvalitetsutvikling? Hva kreves for å forvalte de rådende teknikkene og praksisene? Hvilke former for motstand er på spill, og hva slags mulighetsrom har motstanden? Hva er nytt, og hva har spor tilbake i tid? Hvordan former og forvalter de involverte aktørene seg selv, i møtet med kvalitetsarbeidet? Hvilke praksiser og teknikker er denne selvformingen koblet til, og hva slags mulighetsrom skaper dette? De sistnevnte spørsmålene gir kobling til et viktig stikkord fra dette kapitlets første avsnitt, «selvets teknikker». Vi kommer tilbake til dette i kapittel 7.

Viten, makt, subjektivitet

Poenget med skissen av hvordan vi kan møte temaet «kvalitet i barnehagen» med et arsenal av foucauldianske spørsmål, var å antyde den analytiske trekanten av *viten, makt og subjektivitet* vi sitter igjen med etter å ha lest alle Foucaults bøker. Denne tredelingen berøres i en rekke intervjuer og tekster i hans siste leveår.

Foucault (1998:460) sier for eksempel at han gjennom forfatterskapet har utforsket tre varianter av «sannhetsspill» (det vil si regler for produksjon og fordeling av sannhet), der vi mennesker framstår som både et subjekt som skaper viten, og som et objekt for denne viten:

- ✓ Framkomsten av det moderne mennesket som levende, arbeidende og talende subjekt, og dermed som humanvitenskapenes kunnskapsobjekt.
- ✓ Den normative utskillelsen som gjør for eksempel den gale, pasienten og forbryteren til objekt for kunnskap innenfor psykiatri, medisin og strafferegimer.
- ✓ Konstitueringen av subjektet som objekt for seg selv, koblet til prosedyrer der vi ledes til å observere, analysere, fortolke, gjenkjenne oss selv som domene for mulig viten.

Langs et lignende spor beskriver Foucault (1991:48–49) en vitensakse, en maktakse og en etisk akse. Disse eksisterer i samspillet mellom inndelingen av og dermed kontrollen over verden (viten), utøvelsen av handlinger rettet mot handlinger (makt), og ivaretagelsen av relasjonen til oss selv (etikk). En historisk undersøkelse av nåtiden bør forholde seg til alle disse aksene. Slik etableres tre relaterte domener for genealogiske analyser (Foucault 1997:262): Hvordan er vi formet i relasjon til et sannhets- eller vitenfelt, der vi konstitueres som subjekter for kunnskapen om oss selv? Hvordan er vi formet i relasjon til et maktfelt, der vi konstitueres som subjekter som iverksetter handlinger rettet mot andre? Hvordan er vi formet i relasjon til et etisk felt, der vi konstitueres som moralske agenter overfor oss selv?

I Foucaults bøker finner vi alle tre aksene i *Galskapens historie*, hvorpå sannhetsaksen studeres i *Klinikkens fødsel* og *Tingenes orden*, maktaksen i *Overvåkning og straff*, og etikkaksen i *Seksualitetens historie*. Det vesentlige er uansett at alle kan antas å være i spill hele tiden, hvilket betyr at vi må unngå å redusere